

CEZA MUHAKEMESİNDE HAKKANİYETE UYGUN YARGILANMA HAKKINA İLİŞKİN ESASLAR

Doç. Dr. Hakan KARAKEHYA⁽¹⁾

ÖZET

Hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, adil yargılanma hakkının içeriğinde yer alan alt haklardan bir tanesidir. AİHS organları, “hakkaniyete uygun olarak yargılama” (fair hearing) kavramını adil yargılanma bakımından genel bir ilke olarak ele almış ve bu genel ilkeye dayanarak, AİHS’de açıkça belirtilmeyen bazı hakları da adil yargılanmanın bir gereği olarak ortaya koymuşlardır. Bunun dışında sözleşme organları, 6. maddede açıkça belirtilen hakların ihlal edildiği her durumda da, genel ilkenin (hakkaniyete uygun yargılanma hakkının) ihlal edilmiş olacağı kanaatini taşımaktadırlar. İçtihatlar sonucunda kendisine böyle bir rol verilmiş olması, hakkaniyete uygun yargılanma hakkını, AİHS’nin 6. maddesinde yer alan diğer alt haklardan daha önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adil yargılanma hakkı, Hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, Ceza muhakemesi hukuku, Avrupa insan hakları sözleşmesi

BASIC PRINCIPLES REGARDING RIGHT TO A FAIR HEARING IN CRIMINAL PROCEDURE

Right to fair hearing is one of the sub-rights in the content of the right to fair trial. ECHR organs accept the concept of the “fair hearing” as a general principle regarding right to fair trial and infer some rights not expressly mentioned in the ECHR as based on this general principle. Also treaty bodies acknowledge that a violation of the rights set forth in Article 6 of the ECHR breach the general principle (the right to a fair hearing) in each case. As a result of case law given to itself such a role, the right to a fair hearing becomes more important than the other sub-rights in the content of the Article 6 of the Convention.

(1) Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Ana Bilim Dalı

Key Words: Right to fair trial, Right to fair hearing, Criminal procedure law, European convention on human rights

GİRİŞ

Diğer muhakeme hukuku dallarında olduğu gibi, ceza muhakemesi hukuku alanında da adil bir yargılamanın söz konusu olabilmesi için bireylere tanınması gereken minimum haklar söz konusudur.⁽²⁾ Bu tür alt hakları güvenceye bağlayan torba nitelikli bir hak olan adil yargılanma hakkı, muhakeme hukuku alanındaki en merkezi hak olarak ifade edilebilir.⁽³⁾ Bu bağlamda bir muhakemede adil bir yargılamanın söz konusu olabilmesi, ancak adil yargılanma hakkının gereklerinin yerine getirilmesi sayesinde mümkün olacaktır. Aksi takdirde gerek tarafların gerekse de kamuoyunun yapılan yargılamalara güveni ve inancı sağlanamayacaktır.

Biz bu çalışmamızda, adil yargılanma hakkı kapsamında yer alan alt haklardan olan hakkaniyete uygun yargılanma hakkına ilişkin esasları, ceza muhakemesi bağlamında ele alma gayreti içerisinde olduk. Bunu yaparken de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS'nin) 6. maddesindeki düzenlemeler ışığında hareket ettik. Nitekim etkili bir denetim mekanizması olması sebebiyle, söz konusu uluslararası sözleşmenin son dönemde hukukumuz üzerindeki etkileri göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

Genel adil yargılanma ilkesi olarak da ifade edilen hakkaniyete uygun yargılama kavramının içeriği, neden genel adil yargılanma ilkesi olarak ifade edildiği, hak kapsamına giren bazı alt hakların neler olduğu ve hakkın muhakeme hukuku bakımından önemi, çalışma içerisinde ele alacağımız temel başlıklardır. Ancak konuya giriş yapılmadan önce adil yargılanma hakkına ilişkin bir takım temel bilgilerin verilmesi de sistematik açıdan uygun görülmüştür. Bununla birlikte hakkaniyete uygun yargılanma hakkının içeriğinde yer alan alt hakların kullanımının, muhakemenin hangi aşamalarında ve ne şekilde ortaya çıkacağı çalışma içerisinde irdelenmeyecektir. Nitekim hakkaniyete uygun yargılanma hakkının içerisinde yer alan

(2) Nitekim ceza muhakemesinin amacı, insan hakları ihlallerine yol açmadan maddi gerçeği araştırıp bulmak ve adaleti sağlamaktır. Cumhuriyet ŞAHİN, **Ceza Muhakemesi Hukuku-I**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2014, s.27

(3) Adil yargılanma hakkını düzenleyen AİHS m.6'nın muhakeme hukuku alanındaki en merkezi norm olduğu konusunda bkz. Werner BEULKE, **Strafprozessrecht**, C.F. Müller, Heidelberg 2005, s.6; Yine Ünver-Hakeri'ye göre, adil yargılanma ilkesi, tüm ceza muhakemesine hakim temel ilkedir. Yener ÜNVER-Hakan HAKERİ, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s.14

çelişmeli muhakeme, silahların eşitliği, gerekçeli hüküm ve kanunyoluna başvuru hakkı gibi birçok alt hak, ayrı birer makale konusunu oluşturacak niteliktedirler. Dolayısıyla bunların bütününe etraflıca ele alınması da ancak bir monografinin konusunu oluşturabilir. Bu bağlamda biz bu çalışmada daha ziyade hakkaniyete uygun yargılanma hakkının terimsel ve kavramsal çerçevesini çizerek, AİHM tarafından ne şekilde ele alındığını belirleme gayretinde olduk. Bu nedenle de çalışmanın başlığını “hakkaniyete uygun yargılanma hakkına ilişkin esaslar” olarak belirledik. Bu şekilde bir çalışmanın da söz konusu hakkın esaslarını belirlemek bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çalışma içerisinde doktrindeki farklı görüşlerden faydalanmak suretiyle, kendi görüşlerimizi neden-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya koymak, temel çalışma yöntemimizi oluşturmaktadır.

1. GENEL OLARAK ADİL YARGILANMA HAKKI

1.1. Ceza Muhakemesi Bağlamında Kaynakları

Adil yargılanma kavramı, özellikle ikinci dünya savaşından sonra uluslararası metinlerde, 2000’li yılların başlarından itibaren ise iç hukuk düzenlemelerimizde sıklıkla vurgu yapılan bir kavram olmuştur. Bu bağlamda adil yargılanma hakkı, Anayasanın 36. maddesinde bireyin temel hakları arasında ifade edilmiştir. Bununla birlikte doktrinde Anayasanın 2. maddesinde hükme bağlanan hukuk devleti ilkesinin de adil yargılanma hakkını bünyesinde barındırdığı ifade edilmektedir.⁽⁴⁾

Kanun düzeyinde ise CMK’nın 160/2. maddesinde C. Savcısına *adil bir yargılamanın yapılabilmesi için* şüphelinin lehine ve aleyhine olan delilleri toplama yükümlülüğü getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre muhakemenin amaçlarından birisi de adil bir yargılamanın yapılmasıdır ve C. Savcısına bu amaca yönelik olarak bir

(4) Bu bağlamda devletler, adil yargılanma hakkını, ya anayasalarının temel haklara ilişkin bölümünde ayrıca belirterek ya da hukuk devleti kavramını geniş yorumlayarak güvence altına almaktadırlar. Sibel İNCEOĞLU, **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı**, Beta Yayınevi, İstanbul 2002, s.1; Hukuk devleti kavramının ilk akla getirdiği çağrışım, genellikle devlet gücünün hukuk ile bağlılığıdır. Ancak sıklıkla unutulmuş bir husus vardır ki, o da hukuk devletinde kanun koyucunun kanun hazırlarken göz önünde bulundurması gereken belirli bir maddi içeriğin olduğudur. Özellikle ceza muhakemesi hukuku gibi kişisel hakların bazı zorunlu durumlarda sınırlandığı bir hukuk dalına ilişkin düzenlemelerde dikkat edilmesi gereken minimum garantiler vardır. Bu garantiler hukuk devleti ilkesine dayanır ve değişik ulusal hukuklarda farklı şekillerde ortaya çıkarlar. Bu garantilerin hiçbirisinin temel içeriği herhangi bir şekilde sınırlandırılmaz. Bernd HEINRICH, “Rechtstaatliche Mindestgarantien im Strafverfahren”, **JURA**, 2003/3, s.167; Bu bağlamda diğer insan hakları gibi, adil yargılanma hakkının da hür, demokratik ve hukuka saygılı tüm rejimlerde güvence altına alınması bir zorunluluktur. Metin FEYZİOĞLU, **Tanıklık ve Dürüst Muhakeme**, US-A Yayıncılık, Ankara 1998, s.2.

takım görevler yüklenmektedir.

Uluslararası alana gelince, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 10. maddesinde, Türkiye'nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 14. maddesinde, yine Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS'nin) ise 6. maddesinde, adil yargılanma hakkı bireylere tanınması gereken minimum haklar arasında sayılmıştır.

1.2. Terim

Adil yargılanma hakkını düzenleyen AİHS'nin 6. maddesinin başlığının İngilizcesi "*right to a fair trial*"dır.⁽⁵⁾ Sözleşmenin Resmi Gazete'de yayınlanan ilk çevirisinde bu kavramın Türkçe karşılığı olarak *hakkaniyete uygun dinlenme* kavramı kullanılmıştır. Ancak bu kavram 6. maddede yer alan birçok haktan sadece birisini ifade etmektedir.⁽⁶⁾ Günümüzde devletin resmi kurumlarının internet sitelerinde yer alan çeviri metinlerde,⁽⁷⁾ daha önemlisi pozitif hukuk metinlerinde ve AİHM'nin resmi sitesindeki sözleşmenin Türkçe metninde, *adil yargılanma hakkı* terimi kullanılmaktadır.⁽⁸⁾

(5) Amerika'da ise fair trial kavramının karşılığı olarak genelde "due process" kavramına yer verilmektedir. Bu kavramın Amerikan Hukukunda ifade ettiği anlam ve içinde yer alan alt haklar için bkz. Nurullah KUNTER-Feridun YENİSEY-Ayşe NUHOĞLU, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 14. Bası, Arıkan Yayınevi, İstanbul 2006, s.27 vd.)

(6) RG. 19.03.1954, S.8662, **İNCEOĞLU**, s.2

(7) Örneğin, <http://www.yargitay.gov.tr/aihms/sozlesme.html> adresindeki metinde.

(8) AİHS m.6'nın Türkçe çevirisi şu şekildedir;

Madde 6: Adil yargılanma hakkı

1. Herkes, gerek medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili nizalar, gerek cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından davasının makul bir süre içinde, **hakkaniyete uygun** ve açık olarak görülmesini isteme hakkına sahiptir. Hüküm açık oturumda verilir; ancak, demokratik bir toplumda genel ahlak, kamu düzeni ve ulusal güvenlik yararına, küçüklerin korunması veya davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veya davanın açık oturumda görülmesinin adaletin selametine zarar verebileceği bazı özel durumlarda, mahkemenin zorunlu göreceği ölçüde, duruşmalar dava süresince tamamen veya kısmen basına ve dinleyicilere kapalı olarak sürdürülebilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar suçsuz sayılır.

3. Her sanık en azından aşağıdaki haklara sahiptir:

a) Kendisine yöneltilen suçlamanın niteliği ve nedeninden en kısa zamanda, anladığı bir dille ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;

b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zamana ve kolaylıklara sahip olmak;

c) Kendi kendini savunmak veya kendi seçeceği bir avukatın yardımından yararlanmak ve eğer avukat tutmak için mali olanaklardan yoksunsa ve adaletin selameti gerektiriyorsa, mahkemece görevlendirilecek bir avukatın para ödemeksizin yardımından yararlanabilme;

d) İddia tanıklarının sorguya çekmek veya çekirtmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında çağrılmasının ve dinlenmesinin sağlanmasını istemek;

e) Duruşmada kullanılan dili anlamadığı veya konuşmadığı takdirde bir tercümanın yardımından para

Fair trial teriminin Türkçe karşılığı konusunda değişik birçok görüş vardır: Dönmezer, *dürüst yargılama*⁽⁹⁾; Gözübüyük-Gölcüklü, Versan, *adil yargılama*⁽¹⁰⁾; Akıllıoğlu, *doğru yargılama*⁽¹¹⁾; Aliefendioğlu, Doğru ve İnceoğlu, *adil yargılanma*⁽¹²⁾; Schoeder-Yenisey, hem *dürüst yargılanma* hem de İngilizce aslı *fair trial*⁽¹³⁾; Tezcan-Erdem-Sancakdar ise hem *adil yargılanma* hem de *dürüst yargılanma*⁽¹⁴⁾ terimlerini kullanmaktadırlar.

Kanaatimizce *fair trial* kavramının karşılığı olarak, m.6'daki güvenceleri içeren kurallara uygun, hile yapılmaksızın gerçekleştirilen bir muhakeme faaliyetini ifade eden "*adil muhakeme*" teriminin kullanılması daha uygun olurdu.⁽¹⁵⁾ Çünkü yapılan faaliyetin, m.6'daki güvenceleri içeren kurallara uygunluğunu ve bunları dürüst bir şekilde uygulanmasını "*adil*"⁽¹⁶⁾; iddia, savunma ve yargılama makamları tarafından

ödemeksizin yararlanmak.

<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-FB85A86B2433/0/TurkishTurc.pdf>

(9) Sulhi DÖNMEZER, "Ceza Muhakemesi Kanunu 1999 Tasarısının Temel İlkeleri", **CMUK Sempozyumu**, Beta Yayınevi, İstanbul 1999, s.19 vd.; Adil ve dürüst yargılamanın birbirinden farklı kavramlar olduğu konusunda aynı yönde bkz. **ÜNVER-HAKERİ**, s.14

(10) A. Şeref GÖZÜBÜYÜK-Feyyaz GÖLCÜKLÜ, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s.220; Rauf VERSAN, "Adil Yargılama Üzerine", **İstanbul Barosu Dergisi**, 1990/1-2-3, s.123 vd.

(11) Tekin AKILLIOĞLU, **İnsan Hakları**, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s.49 ve 215

(12) Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasal Açından Adil Yargılanma Hakkı", **Anayasa Yargısı 10**, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1993, s.359; Osman DOĞRU, **İnsan Hakları Uluslararası Mevzuatı-International Human Rights Instruments**, Beta Yayınları, İstanbul 1998, s.263; İnceoğlu ise, kavramın tam karşılığı olarak *hakkaniyete uygun yargılama* teriminin kullanılması gerektiğini savunmakta; ancak pratik kaygılar dolayısıyla *adil yargılama* terimini kullandığını söylemektedir. **İNCEOĞLU**, s.3;

(13) Friedrich-Christian SCHROEDER-FeridunYENİSEY, **Dürüst Yargılanma Hakkı**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1997.

(14) Durmuş TEZCAN-Mustafa Ruhan ERDEM-Oğuz SANCAKTAR, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.303

(15) Veli Özer ÖZBEK-Mehmet Nihat KANBUR-Koray DOĞAN-Pınar BACAKSIZ-İlker TEPE, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2014, s.58

(16) Dönmezer, bizim yukarıda ileri sürdüğümüzün aksine, adil kavramının hileye başvurulmaksızın yapılacak bir muhakemeyi ifade etmeyeceği kanaatindedir:

"Üzerine suç atılan kişinin dürüst yahut hakkaniyete uygun bir ceza davasına muhatap kılınmak hakkı nedir? Ben "dürüst yargılama hakkı" diyorum. Neden, "adil yargılama" demiyorum? Çünkü, adil yargılama, neticesi adalete uygun yargılama demektir. Neticesi adalete uygun hüküm, bir takım usulsüzlükler yapılarak da ede edilebilir. Kişiyi döver, doğruyu söyletirsiniz, buna göre de hükmü verirsiniz. Netice adil olur. Ama dürüst yargılama olmaz. Onun için dürüst yargılama sözcükleri tercih edilmelidir." **DÖNMEZER**, s.19

birlikte yapılan kolektif faaliyeti de “*muhakeme*”⁽¹⁷⁾ kavramları ifade etmektedir.

Ancak bu şekilde yeni bir terim önerisinin, bu kadar çok ve birbirinden farklı terimlerden oluşan gruba bir yenisini daha eklemekten başka bir faydası olmayacağı ve hatta terim sayısını arttırmak bakımından bilakis zararlı da olacağı kanaatiyle, Anayasa ve CMK’da kullanılan kanuni ifadeye bağlı kalmanın en doğrusu olacağını düşünüyoruz. Bu nedenle metin içerisinde kavrama ilişkin olarak, pozitif hukuk metinlerinde olduğu üzere, *adil yargılanma* terimi kullanılmıştır.

1.3. Kavram

Toplum içerisinde işlenen her suç hem suçla korunan hukuki menfaatin hamiline hem de genel olarak topluma zarar vermektedir.⁽¹⁸⁾ Devlet temel bir fonksiyonunun gereği olarak, toplum içinde güvenliği sağlamak için suçlulukla mücadele etmek ve kamu düzeninin devamlılığını sağlamak zorundadır. Ancak, suçluların cezalandırılması için öngörülen bir faaliyet olan ceza muhakemesi gerçekleştirilirken, başta sanık olmak üzere muhakemeye katılan tüm bireylerin haklarına da saygı gösterilmelidir.⁽¹⁹⁾ Aksi takdirde, değişik nedenlere bağlı olarak, maddi gerçeğin ortaya çıkartılması ve suçluların yakalanması için yürütülen faaliyetler, bireylerin haklarını suçtan daha fazla ihlal edip, toplu yaşama daha çok zarar verebilecektir.

(17) Yargılama sadece yargılama makamı tarafından yapılan bir faaliyettir. Oysa muhakeme iddia, savunma ve yargılama makamı tarafından yapılan kolektif faaliyeti ifade eden daha geniş bir kavramdır. Bu bağlamda ceza muhakemesinin tümünü ifade etmesi bakımından bu terimin kullanılması daha uygun olacaktır. Anayasamızda da sadece mahkeme veya hakim tarafından yapılan faaliyetler yargılama faaliyeti olarak adlandırılmaktadır (Any. m.138 vd.). Bu konuda bkz. Nur CENTEL-Hamide ZAFER, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul 2014, s.4; “Muhakeme hukukunu “yargılama hukuku” diye Türkçeleştirmek doğru değildir, çünkü yargılama kazanın Türkçesidir ve kaza, muhakemeyi oluşturan üç görevden, en önemlisi de olsa, yalnız biridir.” Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nurullah KUNTER-Feridun YENİSEY, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul 2000, s.7 vd.

(18) Nevzat TOROSLU, **Ceza Hukuku Genel Kısım**, Savaş Yayınevi, Ankara 2005, s.96

(19) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde sanık haklarının yanında mağdur haklarının güvenceye bağlanmamış olması bazı yazarlar tarafından eleştirilmektedir: Roma hukuku temeline dayanan hukuk sistemlerinde genelde kabul edildiği üzere, eğer ortada ceza mahkemesi tarafından verilmiş bir hüküm varsa, bu hükme konu olan fiilden zarar gören kimse, bu hükme dayanarak hukuk mahkemesine başvurup zararının maddi tazminini evleviyetle isteyebilir. Bu tür olaylarda komisyon özel hukuk davacısı kimsenin de ceza davasının yürüyüşüne ilişkin olarak yaptığı başvuruyu kabul etti. Ayrıca sözleşmenin 13. maddesi, sözleşme ile korunan temel haklarından birine müdahale edildiğini düşünen her bir bireye, ulusal mahkemeler önünde etkili bir şekilde bu iddiasını ileri sürme hakkı vermektedir. Kişi sözleşme ile korunan haklarına bir ceza davası ile (sirasında) müdahale edildiğini düşünebilir. Ancak şu ana kadar suçtan zarar gören kişilerin davaya ilişkin olarak kanun yoluna başvurma, dosya inceleme, hukuki dinlenme vs. gibi hakları sözleşme ile güvence altına alınmamıştır. Bundan sonra yapılacak ek protokollerle suçtan zarar görenin de bu haklardan faydalanması güvence altına alınmalıdır. Sözleşmenin 6. maddesi sadece sanığın haklarını güvence altına alarak suçtan zarar göreni korumasız bırakmıştır. Stefan TRECHSEL, “Die Bedeutung der Europäischen Menschenrechtskonvention im Strafrecht”, **ZStW**, 1989/4, s.826

Bu nedenle hukuk devleti suç ve suçlulukla insan hakları ihlallerine yol açmadan mücadele etmeli ve bu tür ihlaller oluşmaksızın maddi gerçeğe ulaşmalıdır.⁽²⁰⁾ İşte adil yargılanma hakkı, sanık bakımından yargılamanın uluslararası sözleşmelerle belgelenmiş ilkelere uygun bir şekilde yapılmasını ve onun haklarının korunmasını teminat altına alır.⁽²¹⁾

Adil yargılanma hakkı, ikinci dünya savaşından sonra gösterilen yoğun gayretler sonucu uluslararası düzeyde garanti altına alınmıştır.⁽²²⁾ İlk olarak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesinde açıkça ifade edilen adil yargılanma hakkının içeriği, tarafsız ve bağımsız bir mahkeme, suçsuzluk karinesi ve yargılama öncesi garantiler düşüncesi etrafında şekillendirilmiştir. Her ne kadar herhangi bir denetim mekanizması olmasa ve sadece bir politik belge olma özelliği gösterse de, uluslararası alanda adil yargılanma hakkını ilk ortaya koyan belge olma özelliği bakımından evrensel bildirge büyük önem taşır. Nitekim evrensel bildirgede ilk olarak ortaya konulan bu hakkın içeriği, sonraki evrensel, bölgesel ve ulusal düzenlemelerde daha da geliştirilmiştir.⁽²³⁾ Bu bağlamda 1948’de, gerek İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve gerekse Amerikan İnsan Hak ve Ödevleri Beyanname-

(20) Bahri ÖZTÜRK, **Yeni Yargıtay Kararları Işığında Delil Yasakları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s.3

(21) Boran Güneysu’ya göre, Adil yargılanma hakkının somut olarak ortaya çıktığı yer karardır (hükümdür). Nitekim yargılama ne kadar adil bir şekilde yürütülmüşse, adil ve doğru bir kararın (hükümün) ortaya çıkma ihtimali de o denli fazla olacaktır. Nilüfer BORAN GÜNEYSU, **Medeni Usul Hukukunda Karar**, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s.46

(22) David HARRIS, “The Right To A Fair Trial In Criminal Proceedings As A Human Rights”, **International and Comparative Law Quarterly**, 16, 1967, s.352

Bununla birlikte Adil yargılanma hakkının ilk nüvelerini, Baronlarla Kral John’un karşı karşıya gelmeleri sonucu imzalanan ve kralın yetkilerini yazılı şekilde kısıtlayan, 1215 tarihli Magna Charta’ya kadar dayandıranlar vardır. Magna Charta’yla halkta oluşan hakları için mücadele etme düşüncesi, zamanla Kıta Avrupası’na ve göçlerle birlikte Amerika’ya da yayılarak adil yargılanma ve diğer hakların pozitif hukuka aktarılmasının temelini oluşturdu. Ronald BANASZAK SR., **Fair Trial Rights of Accused**, Greenwood Pres, London 2002, s.VII vd.

Bu bağlamda fair trial kavramının temelini, Anglo-sakson hukukundaki “due process of law” kavramı oluşturmaktadır. Bu kavram Fransız hukukundaki “proces de lei” teriminden kaynaklanmakta olup, Fransız hukukuna da 1354 yılında, 1215 tarihli Magna Charta’dan alınmıştır. Daha sonraları kavramın 17. yüzyılda hakim Edward Coke tarafından ele alınıp geliştirildiği görülmektedir. Friedrich-Christian SCHROEDER, “Ceza Muhakemesinde Fair Trial İlkesi”, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Fair Trial**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1999, s.4

Uluslararası sözleşmelerde ve hukuk metinlerinde yer almadan önce, adil yargılanma terimi, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Amerika’da bazı mahkeme kararlarında da görülmeye başlanmıştır. Danny J. BOGGS, “The Right to Fair Trial”, **University of Chicago Legal Forum**, 1998, s.3

(23) Ana D. BOSTON, “The Right To A fair Trial: Balancing Safety and Civil Liberties”, **Cardozo Journal of International and Comparative Law** - 12, 2004, s.2;

sinde temel bir insan hakkı olarak teyit edilen adil yargılanma hakkı, daha sonra Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi Taslağında da yer almıştır.⁽²⁴⁾ Gelişen süreçte bölgesel bir sözleşme olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde de bu hakka anahtar bir rol verilmiştir. İnsan hakları alanındaki sözleşmelerdeki bu hareketlilikler dışında, Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri Statülerinde ve NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşmasında (1951) da adil yargılanma hakkı garanti altına alınmış ve bu terimle neyin kastedildiği ifade edilmiştir.⁽²⁵⁾

AIHS m.6'daki unsurlar ışığında adil yargılanma hakkına ilişkin bir tanım vermek gerekirse adil yargılanma; *bireyin, gerek medeni hak ve yükümlülüklerine gerekse cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalara ilişkin herhangi bir davanın, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, makul bir süre içerisinde, alevi ve hakkaniyete uygun olarak görülmesine ilişkin hakkıdır.*⁽²⁶⁾

2. GENEL OLARAK HAKKANİYETE UYGUN YARGILANMA HAKKI

Hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, AIHS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasında düzenleme altına alınan ve adil yargılanma hakkının içeriğinde yer alan alt haklardan bir tanesidir. Hakkaniyete uygun yargılanma kavramı, sözleşmenin İngilizce metninde *fair hearing* olarak geçmektedir. Bu ifadenin karşılığı olarak Türkçe'de hangi terimin kullanılması gerektiği yönünde, tıpkı adil yargılanma hakkı terimine ilişkin tartışmalarda olduğu üzere farklı görüşler vardır.⁽²⁷⁾

Kanaatimizce "fair hearing" teriminin bire bir Türkçe karşılığı olarak "adil dinleme"

(24) BM taslağı, daha sonra sözleşme haline dönüşüp imzaya açılınca, adil yargılanma hakkı da sözleşmedeki yerini almıştır.

(25) HARRIS, s.352

(26) Donay tarafından yapılan tanıma göre adil yargılama; yargılamanın olanaklar ölçüsünde gerçekleri yansıtabilmesi için, uyumsuzluğun tarafları arasında fiili ve hukuki bir fark gözetmeksizin, iddia ve savunmaların eşit ölçülerde ve karşılıklı olarak yapıldığı dürüst bir yargılamadır. Süheyl DONAY, **İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982, s.41; Schroeder ise, yeterli müdafaa imkanları sağlanarak ve hile yapılmadan görülen davanın adil olduğunu kabul etmektedir. SCHROEDER, s.6

Uluslararası Af Örgütü'nün adil yargılanma hakkına ilişkin yayınında ise, adil bir yargılamanın olabilmesi için gerekli olan tüm şartların, adil yargılanma hakkının içeriğini oluşturduğu kabul edilmektedir. ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ, **Adil Yargılanma Hakkı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.101; Birçok yazar da, adil yargılanma kurumunu tarif edilmesi güç bir prensip olarak nitelendirmekte ve bu ilkenin ideal şartları oluşturma mecburiyeti olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. SCHROEDER, s.10-11

(27) Sezin AKTEPE ARTIK, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2014, s.339

veya “adil duruşma” terimleri kullanılabilir.⁽²⁸⁾ Buna karşın biz sözleşmenin resmi Türkçe çevirisinde *fair hearing* teriminin karşılığı olarak yer alan *hakkaniyete uygun yargılanma* ibaresini kullanmayı daha uygun buluyoruz. Nitekim hakkaniyete uygun olma, somut olay bakımından adaletin gerçekleşmesini ve yargılamanın adil olmasını ifade etmektedir.

AİHS organları, “hakkaniyete uygun olarak yargılama” (fair hearing) kavramını genel bir ilke olarak ele almış ve bu genel ilkeye dayanarak, AİHS’de açıkça belirtilmeyen bazı hakları da adil yargılanmanın bir gereği olarak ortaya koymuşlardır.⁽²⁹⁾ Bunun dışında sözleşme organları, 6. maddede açıkça belirtilen hakların ihlal edildiği her durumda da, genel ilkenin (hakkaniyete uygun yargılanma hakkının) ihlal edilmiş olacağı kanaatinde bulunmaktadır.⁽³⁰⁾

Bazı yazarlarca, sözleşme organlarının, 6. maddenin uygulanması bakımından, sadece maddede belirtilen haklarla sınırlı kalmayıp, genel prensipten hareketle maddede açıkça ifade edilmeyen diğer bazı sanık haklarını da ortaya koyması, AİHM içtihatlarının Avrupa’da insan haklarının korunmasına dair son yıllardaki en önemli katkısı olarak kabul edilmektedir.⁽³¹⁾

3. HAKKANİYETE UYGUN YARGILANMA HAKKININ KAPSAMI

Adil yargılanmaya ilişkin birçok hak ve ilke AİHS’nin 6. maddesinde açıkça düzenlenmiştir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere, 6. maddede açıkça belirtilmeyen bazı haklar da, bu maddenin demokratik toplum ve hukuk devleti ilkeleriyle olan yakın ilişkisi nedeniyle, madde hükmüne zımnen dahil unsurlar olarak, AİHM tarafından geniş yorumla belirlenmiştir.⁽³²⁾ Nitekim 6. maddede kullanılan pek çok kavram yoruma açıktır ve bu hakkın demokratik toplumda işgal ettiği önemli yer,

(28) Inceoğlu, bire bir çevrilmesi halinde bu terimin Türkçe karşılığının “hakkaniyete uygun dinleme” olduğu kanaatindedir. Bkz. **İNCEOĞLU**, s.209

(29) Feyyaz GÖLCÜKLÜ, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma”, **AÜSBF Dergisi-İlhan Öztürk’a Armağan**, 1994/1-2, s.218; Gerek İngilizce gerekse Fransızca metinde hakkaniyete uygun yargılamanın karşılığı olarak kullanılan terimler oldukça dar kapsamıdır. Ancak sözleşme organları bu dar terimleri çok önceden terk etmiş ve içtihatlar yoluyla adil yargılanmaya ilişkin temel ilkeyi geliştirmiştir. Robert ESSER, **Auf dem Weg zu einem europäischen Strafverfahrenrecht**, De Gruyter Rechtswissenschaften Verlags, Berlin 2002, s.402

(30) **SCHROEDER**, s. 10 ve 14

(31) Bkz. **ESSER**, s.400

(32) **GÖLCÜKLÜ**, s.200 vd.; **AKTEPE ARTIK**, s.339

özellikle genel ilke olan hakkaniyete uygun yargılanma hakkını da içeren birinci fıkrahükmününü daryorumuna engeldir.⁽³³⁾

Genel ilke haricinde, diğer bir takım hakların 6. maddede açıkça düzenlenmiş olması, adil yargılanma hakkının içeriğinin belirli ölçüde ortaya konulması ve muhakeme alanında önem arzeden hakların açıkça teminat altına alınması bakımından büyük yarar sağlamıştır. Ancak mevcut duruma bakıldığında ve sözleşme organlarının uygulamaları göz önüne alındığında, genel ilke olarak kabul gören hakkaniyete uygun yargılanma hakkı haricindeki diğer haklar açıkça belirtilmeseydi dahi, sözleşme organları genel ilkeden hareketle, bu hakların her birini ortaya koyacak ve bunlara aykırı uygulamaları da adil yargılanma hakkının ihlali sayacaktı. Bu itibarla 6. maddede yer alacak “herkes, medeni hak ve yükümlülüklerine ve cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalara ilişkin uyuşmazlıklarda hakkaniyete uygun yargılanma hakkına sahiptir” şeklindeki bir ibare bile, sözleşme organlarının bugüne kadarki kararlarını vermeleri bakımından yeterli olabilirdi. Ancak şunu tekrar vurgulamak isteriz ki, bu tespiti diğer hakların açıkça belirtilmesini gereksiz bulduğumuz için değil; sadece sözleşme organlarının genel ilkeyi ne şekilde ele aldıklarını net bir şekilde ortaya koymak bakımından yapmaktayız.

Mahkemenin fair trial kavramının doğasında olan ve onun ayrılmaz parçası olarak kabul ettiği bazı haklar şunlardır (rights inherent in the notion of fair trial):⁽³⁴⁾ Hükmün gerekçesi hakkında bilgilendirilme hakkı, mahkemenin kararına karşı kanun yoluna başvurabilmek için gerekli zamana ve imkana sahip olma hakkı⁽³⁵⁾, karşı tarafın görüş ve beyanlarından haberdar edilme hakkı ve mahkemenin genel ilkeden hareketle ortaya koyduğu birbirine sıkı sıkıya bağlı en önemli iki ilke olan çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliğine ilişkin haklardır.⁽³⁶⁾

(33) **İNCEOĞLU**, s.4 vd.

(34) **ESSER**, s.400 vd.

(35) Adli kararlara karşı bir üst makama gidebilme, yani kazai kontrolü harekete geçirme hakkı, kişinin çok önemli bir ihtiyacı ve teminatıdır. Bir üst makamın denetimine bağlanmamış bir hak arama yolu teminatsız ve yetersizdir. Hukuk devletinde, hukuk ve hukuki barış adına yanlış kararların yerine, maddi ve hukuki bakımdan doğru kararların konulması için gereken tedbirlerin alınması zorunludur. Turhan Tufan YÜCE, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Hukuk Devleti Esasları**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1968, s.69

(36) Çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliği birbiriyle yakından ilişkili, ancak farklı ilkelerdir. Bunlardan birinin ihlal edilmiş olması her zaman için diğerinin de ihlal edildiği anlamına gelmez. AİHM de Niderost ve Huber / İsviçre davasında, genel adil yargılanma ilkesi (hakkaniyete uygun yargılanma hakkı) kapsamında, silahlarda

4. AİHS m.6'NİN FIKRALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ BAĞLAMINDA HAKKANİYETE UYGUN YARGILANMA HAKKININ ÖNEMİ

AİHS'nin 6. maddesine son halinin verilişinden günümüze kadar geçen süreçte en çok tartışılan konulardan birisi, bu maddenin 2. ve 3. fıkralarının 1. fıkradaki genel ilkeyle (hakkaniyete uygun yargılanma hakkıyla) olan ilişkisi olmuştur. AİHM verdiği kararlarda net bir şekilde bu ilişkiyi ortaya koymaktan kaçınmaktadır.⁽³⁷⁾ İlk fıkrada adil yargılanma hakkına ilişkin genel ilke düzenlenirken; 2. ve 3. fıkrada ise 1. fıkradaki genel ilkenin özel uygulanma biçimleri belirlenmiştir. Yani bu fıkralarda yer alan haklar genel kuralı düzenleyen 1. fıkranın uzantısı, bir başka deyişle doğal sonucudur.⁽³⁸⁾ Sözleşmenin 6. maddesinin 3. fıkrasında her sanığın *en azından* bu haklara sahip olduğu vurgulanmıştır. Buradan anlaşıldığına göre adil yargılanma hakkı, sadece 3. fıkrada belirtilen haklarla sınırlı değildir. 1. fıkradaki genel ilkenin kapsamı çok daha geniştir ve bu fıkra 3. fıkrada yer almayan bazı hakları da içine alan genel bir çerçeve niteliğindedir. Aynı ilişki genel ilke ile 2. fıkra arasında da geçerlidir. Dolayısıyla sözleşmenin 6. maddesinin 2. ve 3. fıkralarında yer alan haklara aykırılık olmasa dahi, 6. maddenin 1. fıkrasının ihlal edilmiş olması mümkündür. 2. ve 3. fıkraların ihlal edilmiş olması ise, kural olarak, aynı zamanda 1. fıkranın da ihlal edildiği anlamını taşır.⁽³⁹⁾

1. fıkrada hem medeni hem de cezai uyuşmazlıklara ilişkin davalarda bireylere tanınması gereken haklar yer alırken, ikinci ve üçüncü fıkralar sadece ceza davaları bakımından sanığa tanınması gereken bir takım hakları düzenlemektedirler. 2. ve

eşitliğe aykırılık olmadığına; ancak çelişmeli yargılamanın ihlali olduğuna dair bir karar vermiştir. Nitekim ilgili davada, muhakeme bakımından önemli bir belge davanın her iki tarafına da sunulmamıştı. Nideröst ve Huber / İsviçre; Başvuru no: 18990/91 Karar tarihi: 18.02.1997 Kararın Türkçe çevirisine <http://ihami.anadolu.edu.tr/> adresinden ulaşılabilir.

(37) SCHROEDER, s.12

(38) İNCEOĞLU, s.5-6

(39) SCHROEDER, s.12 vd.; Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse, AİHS m.6 /3/d'de tanıklara soru sorma ve iddia makamı ile eşit koşullarda tanık dinletebilme hakkı açıkça vurgulanmıştır. Ancak tanıklar dışındaki diğer deliller bakımından açık bir düzenleme sözleşmede yer almamaktadır. AİHM ise tanıklar dışındaki diğer delillerin eşit koşullarda ortaya konulmasında veya test edilmesinde bir sorun gördüğünde, m.6/1'deki genel ilkenin (hakkaniyete uygun yargılanma hakkının) ihlalden karar vermekte; tanıklara ilişkin benzer sorunlar tespit ettiğinde ise hem m.6/3'ün hem de m.6/1'in ihlaline hükmetmektedir. Bu konuda bkz. Bönish / Avusturya; Başvuru no: 8658/79 Karar tarihi: 06.05.1985 Kararın Türkçe çevirisine <http://ihami.anadolu.edu.tr/> adresinden ulaşılabilir.

3. fıkradaki güvenceler her ne kadar sanık için öngörülmüş olsalar da gerektiğinde *mutalis mutandis* olarak medeni uyuşmazlıklara ilişkin olarak da uygulanabilecektir.⁽⁴⁰⁾ Mahkeme içtihatlarında da bu yönde kararlar bulunmakta ve mahkeme medeni muhakemeye ilişkin uyuşmazlıklarda da 2. ve 3. fıkra düzenlemelerine atıfla kararverebilmektedir.⁽⁴¹⁾

Schroeder, 6. maddenin 2. ve 3. fıkrasında yer alan hakların adil yargılanma kurumunun çekirdeğini oluşturduğu; 1. fıkranın ise kesin bir şekilde belirlenmiş bu alan dışındaki hususları kapsadığı kanaatindedir. Federal Alman Yargıtay'ı da, benzer bir mantıkla, AİHM'nin aksine, önce 6. maddenin 2. ve 3. fıkralarındaki hakların ihlal edilip edilmediğini denetlemekte; bunların ihlal edilmediğine kanaat getirdikten sonra 6. maddenin 1. fıkrasındaki genel adil yargılanma ilkesinin ihlal edilip edilmediğini incelemektedir.⁽⁴²⁾

Özellikle AİHM'nin bu hakka dayalı olarak sözleşmede açıkça ifade edilmeyen hakları da adil yargılamanın bir gereği olarak kabul etmesi, hakkaniyete uygun yargılanma hakkının muhakeme hukuku alanındaki önemini son derece arttırmıştır. Nitekim genel ilke olarak kabul edilen bu hak, adil yargılanma hakkının kapsamının içtihatlarla geniş yorumlanması bakımından hayati bir rol oynamaktadır. Bu durum söz konusu hakkı, adil yargılanma hakkı kapsamındaki diğer alt haklardan bir adım daha öne çıkarmaktadır.

SONUÇ

Adil yargılanma hakkı, birçok yazar tarafından ifade edildiği üzere muhakeme hukuku alanındaki merkezi bir haktır. Bu nedenle adil bir muhakemenin söz konusu olabilmesi, ancak adil yargılanma hakkının gereklerinin yerine getirilmesi sayesinde mümkün olabilecektir. Hukukumuz bakımından adil yargılanma hakkının en önemli dayanağı Anayasanın 2. maddesinde ifadesini bulan hukuk devleti ilkesidir. Bununla birlikte yine anayasanın 36. maddesinde, Türkiye'nin taraf olduğu bazı uluslararası sözleşmelerde ve bir takım kanuni düzenlemelerde de bu hakkın açıkça ifade edildiği görülmektedir.

(40) İNCEOĞLU, s.6

(41) GÖLCÜKLÜ, s.201

(42) SCHROEDER, s.14

Hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, adil yargılanma hakkını düzenleyen AİHS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasında hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla adil yargılanma hakkının içeriğinde yer alan alt haklardan bir tanesidir. AİHS organları, "hakkaniyete uygun olarak yargılama" (fair hearing) kavramını genel bir ilke olarak ele almış ve bu genel ilkeye dayanarak, AİHS'de açıkça belirtilmeyen bazı hakları da adil yargılanmanın bir gereği olarak ortaya koymuşlardır. Bunun dışında sözleşme organları, 6. maddede açıkça belirtilen hakların ihlal edildiği her durumda da, genel ilkenin (hakkaniyete uygun yargılanma hakkının) ihlal edilmiş olacağı kanaatini taşımaktadırlar.

Hükmün gerekçesi hakkında bilgilendirilme hakkı, mahkemenin kararına karşı kanun yoluna başvurabilmek için gerekli zamana ve imkana sahip olma hakkı, karşı tarafın görüş ve beyanlarından haberdar edilme hakkı, çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliğine ilişkin haklar, mahkemenin hakkaniyete uygun yargılanma hakkının içeriğinde yer aldığını kabul ettiği haklara örnek olarak verilebilirler. Bu bağlamda adil yargılanma hakkı nasıl içeriğinde bir çok alt hakkı toplayan torba nitelikli bir hak ise, adil yargılanma hakkı kapsamındaki alt haklardan olan hakkaniyete uygun yargılanma hakkı da bünyesinde birçok farklı alt hakkı barındırmaktadır.

Sözleşme organlarının, 6. maddenin uygulanması bakımından, sadece maddede belirtilen haklarla sınırlı kalmayıp, genel prensip olan hakkaniyete uygun yargılanma hakkından hareketle, maddede açıkça ifade edilmeyen diğer bazı sanık haklarını da ortaya koyması, AİHM içtihatlarının Avrupa'da insan haklarının korunmasına dair son yıllardaki en önemli katkısı olarak kabul edilmektedir. İçtihatlar sonucunda kendisine böyle bir rol verilmiş olması, hakkaniyete uygun yargılanma hakkını, AİHS'nin 6. maddesinde yer alan diğer alt haklardan bir adım daha fazla öne çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

1. AKILLIOĞLU, Tekin. **İnsan Hakları**, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
2. AKTEPE ARTIK, Sezin. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2014.

3. ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasal Açıdan Adil Yargılanma Hakkı", **Anayasa Yargısı** 10, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1993.
4. BANASZAK SR. Ronald. **Fair Trial Rights of Accused**, Greenwood Pres, London 2002.
5. BEULKE, Werner. **Strafprozessrecht**, C.F. Müller, Heidelberg 2005.
6. BOOGS, Danny J. "The Right to Fair Trial", **University of Chicago Legal Forum**, 1998.
7. BORAN GÜNEYSU, Nilüfer. **Medeni Usul Hukukunda Karar**, Adalet Yayınevi, Ankara 2014.
8. BOSTON, Ana D. "The Right To A fair Trial: Balancing Safety and Civil Liberties", **Cardozo Journal of International and Comparative Law** - 12, 2004.
9. CENTEL, Nur-Hamide ZAFER, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul 2014.
10. DOĞRU, Osman. **İnsan Hakları Uluslararası Mevzuatı-International Human Rights Instruments**, Beta Yayınları, İstanbul 1998.
11. DONAY, Süheyl. **İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
12. DÖNMEZER, Sulhi. "Ceza Muhakemesi Kanunu 1999 Tasarısının Temel İlkeleri", **CMUK Sempozyumu**, Beta Yayınevi, İstanbul 1999.
13. ESSER, Robert. **Auf dem Weg zu einem europäischen Strafverfahrenrecht**, De Gruyter Rechtswissenschaften Verlags, Berlin 2002.
14. FEYZİOĞLU, Metin. **Tanıklık ve Dürüst Muhakeme**, US-A Yayıncılık, Ankara 1998.
15. GÖLCÜKLÜ, Feyyaz. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma", **AÜSBF Dergisi-İlhan Öztırak'a Armağan**, 1994/1-2.
16. GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref-Feyyaz GÖLCÜKLÜ, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Turhan Kitabevi, Ankara 2003.
17. HARRIS, David. "The Right To A Fair Trial In Criminal Proceedings As A Human Rights", **International and Comparative Law Quarterly**, 16, 1967.
18. HEINRICH, Bernd. "Rechtstaatliche Mindestgarantien im Strafverfahren", **JURA**, 2003/3.
19. <http://ihami.anadolu.edu.tr>
20. İNCEOĞLU, Sibel. **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı**, Beta Yayınevi, İstanbul 2002.
21. KUNTER, Nurullah-Feridun YENİSEY, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul 2000.

22. KUNTER, Nurullah-Feridun YENİSEY-Ayşe NUHOĞLU, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 14. Bası, Arıkan Yayınevi, İstanbul 2006.
23. ÖZBEK, Veli Özer-Mehmet Nihat KANBUR-Koray DOĞAN-Pınar BACAKSIZ-İlker TEPE, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2014.
24. ÖZTÜRK, Bahri. **Yeni Yargıtay Kararları Işığında Delil Yasakları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
25. SCHROEDER, Friedrich-Christian -FeridunYENİSEY, **Dürüst Yargılanma Hakkı**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1997.
26. SCHROEDER, Friedrich-Christian. "Ceza Muhakemesinde Fair Trial İlkesi", **Ceza Muhakemesi Hukukunda Fair Trial**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1999.
27. ŞAHİN, Cumhur. **Ceza Muhakemesi Hukuku-I**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2014
28. TEZCAN, Durmuş-Mustafa Ruhan ERDEM-Oğuz SANCAKTAR, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Seçkin Yayınları, Ankara 2004.
29. TOROSLU, Nevzat. **Ceza Hukuku Genel Kısım**, Savaş Yayınevi, Ankara 2005.
30. TRECHSEL, Stefan. "Die Bedeutung der Europäischen Menschenrechtskonvention im Strafrecht", **ZStW**, 1989/4.
31. ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ, **Adil Yargılanma Hakkı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
32. ÜNVER, Yener-Hakan HAKERİ, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara 2014
33. VERSAN, Rauf. "Adil Yargılama Üzerine", **İstanbul Barosu Dergisi**, 1990/1-2-3.
34. YÜCE, Turhan Tufan. **Ceza Muhakemesi Hukukunda Hukuk Devleti Esasları**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1968.